KLAVİATURA DİLÇİLİYİ: EMOJİLƏRİN MÜASİR DÖVRDƏ ROLU

İbrahimova Sahilə Rafiq qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllim, fil.ü.f.dok
sahila.ibrahimova@yahoo.com
ORCİD İD 0009-0008-6960-524x

Annotasiya: Müasir dövrdə rəqəmsal kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı insan mühitində linqvistik transformasiyaları şərtləndirən ən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu transformasiyaların ən bariz nümunəsi virtual məkanda geniş istifadə olunan piktorqrafik işarələr, yəni emocilərdir (emoji). Tədqiqat işində rəqəmsal ünsiyyətin vizual komponenti olan emocilərin linqvistik statusu, onların qədim heroqlif və piktoraqrafik yazı sistemləri ilə struktur-semantik oxşarlıqları analiz edilir. Məqalədə emoJilərin sadəcə emosional bəzək elementləri olmadığı, bəzi funksional kontekstlərdə yeni növ universal qeyri-verbal yazı dilinə, paralinqvistik vasitəyə çevrildiyi iddia olunur. Tədqiqat zamanı klaviatura dilçiliyinin (keyboard linguistics) formalaşma prinsipləri, vizual rəmzlərin sintaktik və semantik uzlaşması, habelə mətn daxilində sözün əvəzlənməsi fəaliyyəti araşdırılmışdır. Aparılan təhlillər göstərir ki, emoJilər milli dillərin strukturunu məhv etmir, əksinə, yazılı dilin vizuallaşması və qloballaşması prosesini sürətləndirir, emosional boşluqları doldurur və qlobal səviyyədə linqvistik inklüzivliyi təmin edir. Məqalə klaviatura vasitəsilə formalaşan yeni dil modelinin gələcək perspektivlərini qiymətləndirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: klaviatura dilçiliyi, emoji, piktorqrafiya, rəqəmsal kommunikasiya, virtual linqvitika, vizual dil, qeyri-verbal ünsiyyət.

KEYBOARD LINGUISTICS: THE ROLE OF EMOJIS IN THE MODERN ERA

Abstract: In the modern era, the rapid development of digital communication technologies has become one of the most crucial factors driving linguistic transformations within human environments. The most prominent example of these transformations is the pictographic symbols widely used in virtual space, namely emojis. This research study analyzes the linguistic status of emojis as a visual component of digital communication, as well as their structural and semantic similarities to ancient hieroglyphic and pictographic writing systems. The article argues that emojis are not merely emotional decorative elements, but have transformed into a new type of universal non-verbal written language and paralinguistic tool in certain functional contexts. During the research, the formation principles of keyboard linguistics, the syntactic and semantic alignment of visual symbols, and the phenomenon of word replacement within texts were investigated. The conducted analyses demonstrate that emojis do not destroy the structure of national languages; on the contrary, they accelerate the visualization and globalization of written language, fill emotional gaps, and ensure linguistic inclusivity on a global scale. This article is of significant value for evaluating the future prospects of the new language model shaped through keyboards.

Keywords: keyboard linguistics, emoji, pictography, digital communication, virtual linguistics, visual language, non-verbal communication.

İnsan cəmiyyətinin inkişaf tarixi eyni zamanda ünsiyyət vasitələrinin təkamül prosesidir.

İbtidai icma quruluşunda insanların qayalar üzərinə çəkdiyi təsvirlərdən (petroqliflər) başlayan vizual informasiya ötürülməsi sivilizasiyanın tərəqqisi ilə fonetik əlifbaya çevrilmişdir. Lakin XXI əsrin rəqəmsal inqilabı bəşəriyyəti yenidən təsviri və vizual kommunikasiya formalarına qaytarmaqdadır. İnternet, sosial şəbəkələr və ani mesajlaşma proqramları (messencerlər) linqvistika elminin qarşısında tamamilə yeni araşdırma obyektləri qoymuşdur. Bu məkanda formalaşan yeni elm sahəsi – klaviatura dilçiliyi, virtual mühitdə dilin strukturunun necə dəyişdiyini, fonetik sistemlərin qrafik rəmzlərlə necə əvəzləndiyini öyrənir [3, s.45].

Aktuallıq. Günümüzdə emojilərin daşıdığı funksiya da eyni məntiqlə idarə olunur. Necə ki qədim şəkilli yazılarda bir günəş təsviri özündə həm işığı, həm gündüzü, həm də tanrı motivini birləşdirirdi, eləcə də müasir rəqəmsal mətndəki günəş emojisi kontekstdən asılı olaraq yay fəslini, havanın istiliyini, parlaqlığı və ya daxili müsbət enerjini vizuallaşdırır.

Tədqiqat metodları. Mövzunun məzmununa uyğun olaraq müqayisəli, linqvistik,tarixi və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Klaviatura dilçiliyinin ən diqqətçəkən və kütləvi fenomeni şübhəsiz ki, emocilərdir. Yaponiya istehsalı olan və yapon dilində "e" (təsvir) və "moji" (işarə/söz) ifadələrinin birləşməsindən yaranan "emoji" termini bu gün qlobal leksikona daxil olmuşdur. İlkin dövrlərdə yalnız mətnə emosional çalar qatmaq üçün istifadə edilən bu kiçik qrafik ikonlar, hazırda cümlə daxilində müstəqil sintaktik vəzifə daşıyan, müəyyən bir mənanı, predikativliyi ifadə edən universal işarələr sisteminə çevrilmişdir. Bu isə öz növbəsində filologiyada fundamental bir sualı aktuallaşdırır: Emocilər müasir dövrün yeni bir dünya əlifbası sayıla bilərmi? Bu tədqiqat işində həmin suala cavab axtarılır, emocilərin funksional imkanları semantik və struktur baxımından təhlil edilir.

Dilçi alim David Kristal qeyd edir ki, internet dilin strukturunu korlamır, əksinə, insanın özünüifadə imkanlarını misilsiz dərəcədə genişləndirir [5, s.112]. EmoJilərin struktur sirlərinə nəzər saldıqda, onların əslində insanlığın ən qədim yazı növü olan piktorqrafik (şəkilli) yazı ilə birbaşa genetik bağlılığı olduğunu görmək mümkündür. Qədim Misir heroqlifləri, Şumer mixi yazılarının ilkin formaları və ya Mayya mədəniyyətinin yazı sistemi əsasən ətraf aləmdəki əşya və hadisələrin qrafik təsvirinə əsaslanırdı.

Müasir dünyada emojilərin fəaliyyət prinsipi də analojidir. Məsələn, qədim dövrdə günəş şəkli həm işığı, həm gündüzü, həm də tanrını ifadə edirdisə, bu gün klaviaturadakı günəş emojisi (☀️) kontekstdən asılı olaraq isti havanı, yay fəslini, parlaqlığı və ya müsbət əhval-ruhiyyəni simvolizə edir. Fərq ondadır ki, qədim heroqliflər minilliklər ərzində mürəkkəb fonetikləşmə mərhələsi keçərək müasir əlifbalara çevrildiyi halda, rəqəmsal cəmiyyət sürət naminə yenidən vizual simvollara qayıdır. Bu, dilçilikdə geriyə addım deyil, qlobal sürət əsrinin tələb etdiyi linqvistik reinkarnasiyadır [1, s.78].

Ənənəvi dildə sözlər müəyyən qrammatik qaydalar əsasında birləşərək fikri ifadə edir. Rəqəmsal mətndə isə emojilər üç əsas funksiyanı yerinə yetirir: affektiv (emosional), illokativ (mənanı gücləndirən və ya dəyişdirən) və nominativ (sözü əvəzləyən).

Affektiv funksiyada emoji mətndəki quru tonu yumşaldır və ya müəllifin emosional vəziyyətini göstərir. Məsələn, "Yaxşı" sözünün tək yazılması qarşı tərəfdə soyuqluq hissi yarada bilsə də, yanına əlavə edilən təbəssüm emojisi (😊) mətni pozitivləşdirir. İllokativ funksiyada emoji cümlənin modal-emosional yükünü tamamilə dəyişə bilər. Satirik və ya ironik bir cümlənin sonuna qoyulan gözvurmaca emojisi (😉) cümlənin ciddi qəbul edilməsinin qarşısını alır.

Ən mühüm dilçilik hadisəsi isə nominativ funksiyadır. Müasir gənclərin yazışmalarında emojilər birbaşa isimləri, feilləri və ya bütöv sintaktik konstruksiyaları əvəz edir. Məsələn, "Mən qəhvə içirəm" cümləsi əvəzinə "Mən ☕ " yazılması dilin qənaət prinsipinə tamamilə uyğundur. Burada qəhvə fincanı simvolu sadəcə bir şəkil deyil, cümlənin tamamlığı rolunda çıxış edən linqvistik vahiddir [4, s.33]. Hətta bir neçə emojinin ardıcıl düzülməsi ilə subyekt-obyekt-fəaliyyət zənciri qurulur (məsələn: 🏃‍♂️🏃‍♀️💨 - "tələsirik"). Bu, klaviatura dilçiliyində vizual sintaksisin formalaşdığını sübut edir.

EmoJilərin "yeni dünya əlifbası" adlandırılmasının ən güclü arqumenti onların transmilliliyidir. İngilis, azərbaycanlı, çinli və ya ərəb istifadəçi eyni emojiyə baxarkən eyni obyekti dərk edir. Bu mənada emojilər Babil qülləsi əfsanəsindən sonra bəşəriyyətin tapdığı və heç bir tərcüməyə ehtiyac duymayan ilk qlobal "esperanto" modelidir.

Lakin filoloji təhlillər göstərir ki, emojilərin semantikası bəzən etnomədəni mühitdən asılı olaraq fərqlənə bilər. Məsələn, əllərin bir-birinə sıxılması emojisi (🙏) Qərb mədəniyyətində xahiş və ya dua mənasına gəldiyi halda, Şərq mədəniyyətində (xüsusən Yaponiyada) təşəkkür və ya salamlaşmanı ifadə edir. Eləcə də, bəzi jestləri ifadə edən emojilər müxtəlif ölkələrdə təhqiramiz məna daşıya bilər. Bu isə onu göstərir ki, emojilər universal əlifba statusuna iddia etsə də, milli təfəkkürün və mədəniyyətlərarası linqvo-mədəni fərqlərin təsirindən tam azad deyildir [2, s.95].

Nəticə. Aparılan araşdırmalar və dilçilik təhlilləri göstərir ki, emoJilər müasir rəqəmsal kommunikasiyanın ayrılmaz qrafik-semantik elementidir. Onları klassik mənada tam formalaşmış fonetik əlifba adlandırmaq doğru olmazdı, çünki emojilər müstəqil şəkildə mücərrəd fəlsəfi anlayışları və mürəkkəb hüquqi, elmi mətni tam dolğunluğu ilə ifadə etmək gücünə malik deyil. Onların tərkibində səslərin qrafik qarşılığı (fonem-qrafem əlaqəsi) yoxdur.

Bununla belə, emoJiləri sadəcə "əyləncə vasitəsi" hesab etmək də böyük elmi xətadır. Klaviatura dilçiliyinin bu unikal məhsulu canlı ünsiyyətdəki intonasiyanı, üz cizgilərini və bədən dilini yazılı mətnə köçürən güclü bir paralinqvistik sistemdir. Emojilər yazı tarixində vizual linqvistik sivilizasiyanın yeni mərhələsidir. Onlar mövcud milli əlifbaları sıradan çıxarmır, əksinə, rəqəmsal əsrin tələblərinə uyğun olaraq dillərin funksional imkanlarını tamamlayır, zənginləşdirir və bəşəriyyətə qlobal müstəvidə vahid emosional kod sistemində ünsiyyət qurmaq şansı tanıyır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Axundov A.A. Dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi. Bakı: Elm, 2012, 180 s.
2. Həsənov H.A. Müasir dilçiliyin aktual problemləri. Bakı: Maarif, 2018, 240 s.
3. Məmmədov F.Y. Virtual məkanda dilin transformasiyası // Filologiya məsələləri jurnalı, №4, Bakı: Elm və təhsil, 2021, s. 42-49.
4. Beersma R. The Linguistics of Emoji: Language, Culture, and Evolution. London: Routledge, 2020, 156 p.
5. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 316 p.

The rapid changes occurring in the modern education system have made it essential to develop not only academic knowledge but also social and emotional skills. Social-Emotional

Learning (SEL) methodology is considered one of the most important pedagogical approaches aimed at enhancing students' emotional intelligence, empathy, communication skills, and social adaptation levels. This article extensively analyzes the implementation of SEL methodologies in the national education system, international practices, existing challenges, and possible solutions. The experiences of countries such as the United States, Finland, Singapore, and South Korea are comparatively examined, and the impact of SEL programs on student achievement and school climate is explained based on scientific sources. The research findings indicate that social-emotional learning increases students' psychological resilience, reduces aggressive behavior, and improves academic performance. The article also identifies the prospects for implementing the SEL approach in the Azerbaijani education system and highlights the measures that should be taken in this direction.

Keywords: social-emotional learning, SEL methodology, education system, emotional intelligence, pedagogy, international experience, innovative education, school environment, teacher training, student development.

XXI əsrdə təhsil yalnız bilik ötürən mexanizm olmaqdan çıxaraq insanın kompleks inkişafını təmin edən mühüm sosial institutlardan birinə çevrilmişdir. Qloballaşma, rəqəmsallaşma və sürətli sosial dəyişikliklər şagirdlərin yalnız akademik biliklərlə deyil, eyni zamanda emosional və sosial bacarıqlarla silahlanmasını tələb edir. Müasir əmək bazarında əməkdaşlıq, emosional idarəetmə, empatiya və effektiv kommunikasiya bacarıqları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan sosial-emosional öyrənmə metodologiyası dünya təhsil sistemlərində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir.

Sosial-emosional öyrənmə termini ilk dəfə 1990-cı illərdə pedaqoji və psixoloji tədqiqatlarda sistemli şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. CASEL təşkilatı SEL-i fərdin öz emosiyalarını tanıması, idarə etməsi, sosial münasibətlər qurması və məsuliyyətli qərarlar qəbul etməsi prosesi kimi xarakterizə edir. Bu metodologiyanın əsas məqsədi şagirdlərin psixoloji rifahını təmin etmək və onların cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını dəstəkləməkdir.

Son illərdə aparılan beynəlxalq tədqiqatlar göstərir ki, sosial-emosional bacarıqların inkişafı akademik nəticələrə də müsbət təsir göstərir. Emosional baxımdan sağlam məktəb mühiti şagird motivasiyasını artırır, zorakılıq hallarını azaldır və müəllim-şagird münasibətlərini gücləndirir. Buna görə də bir çox ölkələr SEL proqramlarını milli kurikulumlara daxil etmişdir.

Məqalənin məqsədi sosial-emosional öyrənmənin nəzəri əsaslarını araşdırmaq, beynəlxalq təcrübələri müqayisə etmək və milli təhsil sistemində tətbiq imkanlarını müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, statistik analiz və elmi mənbələrin kontent analizi metodlarından istifadə edilmişdir. ABŞ, Finlandiya, Sinqapur və Cənubi Koreya təhsil sistemləri üzrə beynəlxalq hesabatlar, UNESCO və OECD sənədləri, eləcə də son illərdə dərc olunmuş elmi məqalələr araşdırılmışdır.

Araşdırmada SEL proqramlarının strukturu, müəllim hazırlığı mexanizmləri, şagird nailiyyətlərinə təsir, məktəb mühitində psixoloji dəyişikliklər, rəqəmsal texnologiyaların SEL prosesində rolu kimi istiqamətlər əsas götürülmüşdür.

Sosial-emosional öyrənmə humanist pedaqogika və emosional intellekt nəzəriyyələrinə əsaslanır. Daniel Golemanın emosional intellekt konsepsiyası SEL metodologiyasının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Golemana görə emosional intellekt aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1. Özünü tanıma;
2. Emosiyaların idarə olunması;
3. Motivasiya;
4. Empatiya;
5. Sosial münasibətlərin qurulması.

SEL yanaşmasında bu komponentlər məktəb mühitində praktik fəaliyyətlər vasitəsilə inkişaf etdirilir. Şagirdlər qrup işləri, diskussiyalar, layihələr və rol oyunları vasitəsilə sosial bacarıqlar qazanırlar.

Müasir pedaqoji yanaşmalarda SEL təhlükəsiz məktəb mühitinin yaradılması, şagird mərkəzli təhsil, emosional dəstəyin təmin olunması, inklüzivlik, əməkdaşlığa əsaslanan öyrənmə kimi əsas prinsiplərə söykənir:

ABŞ SEL metodologiyasının tətbiqində qabaqcıl ölkələrdən biridir. CASEL təşkilatının təşəbbüsü ilə bir çox məktəbdə sosial-emosional proqramlar tətbiq edilir. Araşdırmalar göstərir ki, SEL proqramlarında iştirak edən şagirdlərin akademik göstəriciləri orta hesabla 11% yüksəlmişdir.

ABŞ məktəblərində aşağıdakı fəaliyyətlər geniş yayılmışdır:

* emosional refleksiya gündəlikləri;
* qrup terapiyası elementləri;
* konfliktlərin idarə olunması məşğələləri;
* empatiya oyunları;
* sosial layihələr.

Bu proqramlar məktəb zorakılığının azalmasına da müsbət təsir göstərmişdir.

Finlandiya təhsil sistemi humanist yanaşması ilə seçilir. Burada SEL ayrıca fənn kimi deyil, bütün tədris prosesinə inteqrasiya olunmuş şəkildə tətbiq edilir. Müəllimlər emosional dəstəkləyici mühit yaratmağa xüsusi diqqət yetirirlər. Finlandiyada şagirdlərin psixoloji rifahı prioritet hesab olunur. Məktəblərdə psixoloq və sosial pedaqoqların fəaliyyəti SEL prosesini dəstəkləyir.

Sinqapurda “Character and Citizenship Education” proqramı SEL yanaşmasının əsasını təşkil edir. Burada vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə sosial-emosional inkişaf paralel şəkildə həyata keçirilir. Sinqapur məktəblərində diqqət mərkəzində liderlik bacarıqları, kollektiv əməkdaşlıq,sosial məsuliyyət, emosional dayanıqlıq kimi məsələlər dayanır.

Cənubi Koreyada yüksək akademik rəqabət şagirdlərdə stress problemini artırdığı üçün SEL proqramlarına xüsusi diqqət ayrılmışdır. Məktəblərdə psixoloji dəstək mərkəzləri yaradılmış, müəllimlər üçün emosional kommunikasiya təlimləri təşkil edilmişdir.

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan təhsil sistemində də SEL metodologiyasının tətbiqi müəyyən çətinliklərlə müşayiət olunur. Bunlar müəllim hazırlığının yetərsizliyi, müəllimlərin əksəriyyəti sosial-emosional öyrənmə metodları üzrə xüsusi hazırlıq keçməməsi, kurikulum məhdudiyyətləri, mövcud proqramlarda sosial-emosional bacarıqlara kifayət qədər yer ayrılmaması. psixoloji xidmətlərin zəifliyi, bir sıra məktəblərdə psixoloq çatışmazlığı müşahidə olunası, valideyn maarifləndirilməsinin aşağı səviyyəsi, bəzi valideynlər SEL yanaşmasını akademik təhsildən daha az vacib hesab etməsi və s.

SEL metodologiyasının effektiv tətbiqi üçün aşağıdakı tədbirlər vacib hesab olunur:

Müəllimlərin peşəkar inkişafı

Pedaqoqlar üçün SEL əsaslı təlim proqramları təşkil edilməlidir.

Kurikulum islahatları

Sosial-emosional bacarıqlar kurikuluma inteqrasiya olunmalıdır.

Rəqəmsal platformaların istifadəsi

SEL yönümlü interaktiv tətbiqlər və onlayn platformalar yaradılmalıdır.

Psixoloji xidmətlərin gücləndirilməsi

Məktəblərdə psixoloq xidmətlərinin keyfiyyəti artırılmalıdır.

Valideynlərlə əməkdaşlıq

Valideynlər üçün maarifləndirici seminarlar təşkil edilməlidir.

Nəticə

Sosial-emosional öyrənmə müasir təhsil sisteminin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, SEL metodologiyası yalnız şagirdlərin emosional rifahını deyil, həm də akademik nailiyyətlərini yüksəldir. Təhlükəsiz və dəstəkləyici məktəb mühitinin formalaşdırılması sosial-emosional bacarıqların inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Milli təhsil sistemində SEL yanaşmasının tətbiqi üçün kompleks islahatlara ehtiyac vardır. Müəllim hazırlığı, kurikulum yenilənməsi, psixoloji xidmətlərin inkişafı və valideyn iştirakının artırılması bu prosesin əsas istiqamətləri hesab olunmalıdır.

Gələcəkdə sosial-emosional öyrənmənin rəqəmsal texnologiyalarla inteqrasiyası və süni intellekt əsaslı təhsil platformalarının inkişafı SEL metodologiyasının daha da geniş yayılmasına imkan yaradacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
2. CASEL. What is SEL? Chicago, 2023.
3. OECD. Future of Education and Skills 2030 Report. Paris, 2022.
4. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris, 2021.